

**ПРОФЕСОР
ПЕТРО ОМЕЛЯНОВИЧ НЕДБАЙЛО —
ЗНАНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФАХІВЕЦЬ
З ТЕОРІЇ ПРАВА**

З-поміж відомих вітчизняних фахівців із загальнотеоретичної юриспруденції, праці яких у другій половині ХХ ст. сприяли розвитку загальної теорії держави і права, почесне місце належить докторові юридичних наук, члену-кореспонденту Академії наук Української РСР, заслуженому діячеві науки і техніки УРСР, професорові Петру Омеляновичу Недбайло.

Петро Омелянович народився 12 липня 1907 р. у селі Ново-Новицьке Чернігівської області у селянській родині.

Після закінчення у 1930 р. Харківського юридичного інституту (нині — Харківський національний університет імені Ярослава Мудрого) працював слідчим окружної прокуратури в місті Луганську, а потім — викладачем у цьому інституті. З 1934 р. П. Недбайло стає співробітником Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права Центрального Виконавчого Комітету УРСР (Харків). Працює він також і в Державному арбітражі міста Харкова.

У 1940 р., після включення західноукраїнських земель до складу УРСР, П. Недбайло був направлений на педагогічну роботу до Львівського державного університету ім. І. Франка (нині — Львівський національний університет імені Івана Франка). Працюючи там деканом юридичного факультету

і завідувачем кафедри державного права, бере активну участь у перебудові роботи університету й факультету на нових засадах.

Під час Другої світової війни Петро Омелянович перебував на її різних фронтах, працюючи на посаді заступника начальника відділу Головної військової прокуратури Червоної армії.

Після демобілізації, повернувшись до Львівського університету, П. Недбайло зосереджує свої наукові інтереси на загальнотеоретичних проблемах закону і законності. У 1947 р. в Академії суспільних наук (Москва) успішно захистив канди-

датську дисертацію на тему «Закон у соціалістичному суспільстві».

На думку Петра Омеляновича, режим законності, будучи особливим самостійним державно-правовим явищем, характеризується такими важливими властивостями, як ясність, визначеність, забезпечення непорушності прав і свобод громадян, гарантованість їх недоторканності. Важливою ознакою законності, вважав він, є відповідність основних обов'язків громадян їх основним правам, які є рівними для всіх, що створює атмосферу впевненості у реальності їхніх прав та обов'язків. Така постановка питання визначила цілий напрям у дослідженні законності, сприяла її зміцненню у житті суспільства й держави.



У другій половині 50-х років П. Недбайло розробляє загальнотеоретичні проблеми норм права, їх тлумачення і застосування, які на той час у вітчизняній літературі не досліджувалися на монографічному рівні. Наукові результати його напрацювань пізніше були слушно оцінені як вагомий внесок у розвиток загальної теорії держави і права та юридичної науки загалом. Найбільш суттєве значення мали висновки ученого про специфіку, структуру й види правових норм, їхнє місце та роль у системі усіх соціальних норм, про основні засоби й вимоги правильного правозастосування, про встановлення об'єктивної істини у цій діяльності, про способи та види юридичного нормотлумачення.

На основі цих досліджень П. Недбайло у 1957 р. захистив в Інституті держави і права Академії наук Союзу РСР докторську дисертацію, а потім опублікував дві фундаментальні монографії: «Советские социалистические правовые нормы» (1959 р.) і «Применение советских правовых норм» (1960 р.). Завдяки цим працям (у вітчизняному правознавстві вони започаткували важливий науковий напрям — дослідження закономірностей встановлення і функціонування юридичних норм та правозастосувальної діяльності) П. Недбайло увійшов до когорти провідних вітчизняних теоретиків права.

Особливу увагу професор П. Недбайло приділяв теорії та практиці удосконалення юридичних гарантій правильного (законного, обґрунтованого, справедливого, доцільного) застосування норм права. Він публікує серію статей із цієї проблематики, а згодом, з осені 1959 р. уже працюючи у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), виступає натхненником і організатором декількох наукових конференцій у Києві та Львові, присвяче-

них законності й застосуванню норм права.

Ідеї професора П. Недбайла про юридичні гарантії правозастосування вплинули на розвиток як загальнотеоретичних досліджень, так і на практику удосконалення юридичних засобів реалізації правових норм. Можна вважати, зокрема, що новаторські для того часу пропозиції вченого про необхідність посилення ролі саме судових гарантій у захисті прав і свобод громадян поступово почали втілюватися у державно-юридичну практику та знайшли певне відображення навіть у чинній нині Конституції України (ст. 55 та ін.).

Новий етап наукової творчості П. Недбайла пов'язаний із його переходом на роботу до Київського університету, де він працює завідувачем кафедри теорії та історії держави і права, а пізніше — і вже до кінця своїх днів — кафедри теорії держави і права. Великою науковою заслугою ученого стало у той час обґрунтування зростання ролі норм позитивного права у розвитку суспільства, об'єктивної необхідності удосконалення механізму правового регулювання (зокрема, максимального використання таких властивостей юридичних норм, як їх формальна визначеність, чіткість і ясність приписів). Нагадаю, що ці ідеї він розвиває і пропагує саме на початку 60-х років ХХ ст., коли в радянській юридичній літературі (відповідно до формально ортодоксальних марксистських прогнозів) існувало досить поширене уявлення про неминуче поступове звуження сфери правового регулювання з огляду на успіхи соціалізму, про активне витіснення юридичних норм моральними тощо. Тому праці П. Недбайла об'єктивно посприяли послабленню певного правового нігілізму, зміцненню законності; вони орієнтували на розгортання дослідження специфічних закономірностей правової форми регулювання суспільних відно-

син. Подальша суспільно-політична практика підтвердила слушність позиції вченого, яку він, проявляючи неабияку громадянську мужність, відстоював принципово й послідовно.

Одним із основних напрямів тодішніх творчих пошуків П. Недбайла стало дослідження предмета, системи та методології правознавства, передусім загальної теорії держави і права. У його публікаціях дедалі чіткіше вимальовується ідея специфічності предмета юридичної науки, в чому, власне, й полягає об'єктивна передумова її самостійності в усій системі суспільствознавства. Особливо наполегливо вчений обґрунтовує положення про те, що загальна теорія держави і права є самостійною наукою з огляду на те, що вона має свій особливий предмет, а саме: загальні суттєві закономірності виникнення, структури, функціонування та розвитку держави і права. Тим самим зазначена наука не є ані суто дедуктивним «конкретизатором» положень історичного матеріалізму (чи іншої соціально-філософської парадигми), ані індуктивним «узагальнювачем» (а тим більше – сумою, «скарбничкою») висновків галузевих юридичних наук. Найбільш ґрунтовно П. Недбайло аргументував такі ідеї у своїй монографії «Введение в общую теорию государства и права» (1971 р.).

Професор П. Недбайло слушно зазначав, що юридична наука має політичний характер. Водночас вона ґрунтується на власних засадах, які не повинна ігнорувати й державна політика. Виконуючи основні соціальні функції – гносеологічну (пізнавальну й інтерпретаційну), прогностичну та виховну, – юридична наука впливає на суспільний розвиток шляхом як формування світогляду, відповідних ідей і поглядів людини, так й об'єктивації наукових положень у вигляді нормативних приписів законодавства. Згодом ці ідеї були поглиблено розвинуті ученим у зазначеній монографії та у низці

його статей, що викликало неабиякий науковий резонанс.

Характерною ознакою творчості П. Недбайла було прагнення посилити практичний ефект положень загальної теорії держави і права, яка, як він вважав, пов'язана з державно-правовою практикою не тільки опосередковано – через інтегрування досягнень галузевих юридичних наук, а й безпосередньо. Ця наука покликана вивчати саме таку практику, так би мовити, напряму – самостійно й безпосередньо (звичайно, під своїм особливим кутом зору, відповідно до власного предмета дослідження), виробляти рекомендації з удосконалення державно-юридичної практики, а також прогнози її подальшого розвитку.

П. Недбайло відзначався гострим політичним чуттям, вмінням бачити внутрішню логіку розвитку теорії держави і права й соціально-політичної практики загалом. Зокрема, він наголошував на важливості глибокого засвоєння методології правознавства, осягненні її значення для збагачення світоглядних та ідеологічно-правових установок дослідників-юристів. Учений активно вивчав загальнотеоретичні, окремо-наукові й спеціально-юридичні методи правознавчих досліджень, їх співвідношення, а також взаємодію з матеріалістичною діалектикою.

Багато уваги професор П. Недбайло приділяв проблематиці прав і свобод особи. Він послідовно обстоював соціалістичну концепцію прав особи, наголошуючи, що ця проблема є передусім соціальною, а її розв'язання залежить від рівня економічного і політичного розвитку суспільства. У фокусі наукових інтересів ученого було й осмислення природи юридичних (суб'єктивних) прав особи. Ще у 1964 р. Петро Омелянович піддав критиці трактування феномена прав людини як явища лише державного. Він писав про соціально-політичні (не юридичні) права людини у суспільстві – права і свободи, прита-

манні кожній особистості. Кожна людина, існуючи у суспільстві, має певні невід’ємні й невідчужувані права та свободи, котрі уособлюють її соціальну сутність, характеризують її як істоту соціальну. Водночас юридичного значення вони набувають лише тоді, коли визнані й закріплені законом. Інакше кажучи, морально-політичні права і свободи стають формально-юридичними завдяки державі, що, однак, не означає, нібито їхнім джерелом є саме держава.

Питання про права людини у трактуванні професора П. Недбайла (як і деяких інших радянських авторів) — це питання про матеріальну обумовленість юридичних (легалізованих) прав, їх соціального змісту. Права людини визначаються і розвиваються системою пануючих суспільних відносин. Отож головне завдання полягає у тому, аби створити такі суспільні відносини, які відповідатимуть неспотвореній людській сутності індивідів, завданням всебічного й вільного розвитку кожної людини. Не можна не визнати гуманістичності такого — зрештою, марксистського — уявлення. (Інша річ, які шляхи та методи тоді пропонувалися й використовувалися задля досягнення означеної історичної мети.)

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що в Україні саме професор П. Недбайло став провісником формування наукової школи загальної теорії прав людини — школи, яка була представлена й із часом розвинута, зокрема, професорами М. Вітруком, М. Орзіхом, П. Рабіновичем, а згодом (із 1996 р. і донині) — Львівською лабораторією прав людини Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України).

У 60-ті роки ХХ ст. актуалізуються і стають на порядок денний питання правового виховання, формування правової культури, насамперед у молоді. Як учений і громадянин Петро Омелянович не залишається осторонь

вирішення таких питань. Зокрема, разом із іншими колегами він закладав основи вітчизняної теорії правового виховання і правової пропаганди.

Безперечно, як людина свого часу професор П. Недбайло використовував ідеологічні кліше та формулювання, які він (як і мільйони його співвітчизників) щиро поділяв і підтримував. Проте, якщо не брати до уваги ті, так би мовити, «партійні» нашарування, то у багатьох його працях можна і сьогодні побачити положення, які не втратили значущості для сучасної правничої науки та практики.

Важливою сферою діяльності П. Недбайла була участь у роботі міжнародних організацій, конференцій, нарад, суспільно-політичних конгресів. Так, з кінця 50-х років минулого століття він тривалий час офіційно представляв Українську РСР у Комісії Організації Об’єднаних Націй (далі — ООН) з прав людини, а у 1967 р. був обраний її головою. Петро Омелянович брав участь у роботі чотирьох сесій Генеральної Асамблеї ООН. З нагоди 20-річчя ухвалення Загальної декларації прав людини професора П. Недбайла — єдиного з представників соціалістичних держав — ООН нагородила спеціальною золотою медаллю «За видатні досягнення у захисті прав людини».

Утім, будучи передусім дослідником-теоретиком, професор П. Недбайло використовував і цей неабиякий досвід своєї громадсько-політичної діяльності для наукової розробки таких проблем, як міжнародний захист прав людини, кодифікація принципів міжнародного права, міжнародна правосуб’єктність радянських союзних республік. Зокрема, вчений дійшов висновку про розрізнення двох видів міжнародної діяльності держав стосовно прав людини: по-перше, міжнародного захисту таких прав у випадках їх масових і грубих порушень; по-друге, міжнародного співробітництва держав із забезпечен-

ня й охорони прав людини, визнаних міжнародною спільнотою. Це положення згодом було обґрунтоване й у науці міжнародного права, закріплено та розвинуто у деяких міжнародно-правових документах (наприклад, у хельсінкському Заключному акті Наради з безпеки й співробітництва у Європі).

Протягом усього життя професор П. Недбайло займався викладацькою діяльністю та підготовкою наукових кадрів. І на цьому «полі» яскраво проявилася його творча індивідуальність, методична майстерність, тактовність та доступність. Своїм ставленням до науки, стилем викладання, зрештою способом життя і поведінки він формував у студентів глибоку, зворушливу повагу до права, юридичної професії, прищеплював любов до теоретичних досліджень, вчив аналітичній праці. Його лекції (які мені пощастило слухати у 1958/1959 навчальному році), позбавлені штучних зовнішніх ефектів, приваблювали поглибленим розкриттям закономірностей, внутрішньої логіки становлення, функціонування та розвитку державно-правових явищ, фундаментальністю аргументації. Вони прищеплювали високу культуру юридичного мислення. І не випадково чимало студентів — львів'ян та киян, котрі навчалися у професора П. Недбайла, — згодом присвятили себе саме тій науці, яку він їм викладав: докторами юридичних наук з теорії держави і права згодом стали М. Вітрук, М. Козюбра, В. Кравченко, О. Лукашова, В. Патюлін, А. Піголкін, П. Рабінович, В. Сокурєнко, О. Сурілов. Під керівництвом П. Недбайла близько 20 аспірантів підготували та захистили кандидатські дисертації.

Свої наукові здобутки у галузі загальної теорії держави і права П. Недбайло прагнув запроваджувати у процесі викладання, враховувати у працях, що видавалися під його керівництвом і за його участю, у навчальних посібниках та методичних розробках.

Зокрема, заслуговує на особливу увагу його книга «Основи теорії держави і права» (1959 р.), видана з грифом «Посібник для вчителів середніх шкіл УРСР і для самоосвіти». Вона являла собою стислий і доступний виклад основних понять загальнотеоретичного праводержавознавства, стимулювала спроби запровадження первісного юридичного навчання у загальноосвітніх школах і стала добрим «помічником» для багатьох студентів юридичних вишів України.

Значну увагу П. Недбайло приділяв і науково-організаційній роботі. Він, зокрема, був одним із засновників і головним редактором республіканського міжвідомчого наукового збірника «Проблеми правознавства» (видавався у Києві з 1965 р.). Збірник був, так би мовити, «улюбленою дитиною» Петра Омеляновича Недбайла. Спеціально для першого номера цього видання він підготував статтю про стан розвитку юридичної науки в Україні. На сторінках збірника вперше були опубліковані статті багатьох вітчизняних учених-початківців. П. Недбайло був також членом редколегій журналів «Радянське право» і «Правоведение» (Ленінград, нині — Санкт-Петербург). (Петро Омелянович, зокрема, керував широкою науковою дискусією про об'єктивне та суб'єктивне у праві, яка розгорталася на сторінках «Правоведения» у 1969–1971 рр.).

П. Недбайло як учений вельми відомий і за кордоном, він гідно представляв вітчизняну юридичну науку на численних міжнародних форумах. Його лекції та доповіді з цікавістю слухали на європейських нарадах і семінарах у Варшаві, Празі, Кракові, Будапешті, Стокгольмі, в Карловому (Чехія), Люблінському, Варшавському (Польща), ім. Гумбольдта (Німеччина), Єльському (США) університетах. Низка праць професора П. Недбайла, загальна кількість яких перевищує 150 (зокрема, і зазначена вище монографія

«Введение в общую теорию государства и права»), була опублікована в інших країнах. Лодзинський університет (Польща) обрав його своїм доктором *honoris causa*.

Присудження Петру Омеляновичу Недбайлу почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки Української

РСР» (1967 р.) й обрання його членом-кореспондентом Академії наук Української РСР (1969 р.) було схвально сприйнято українською юридичною громадськістю як закономірне визнання його вагомого внеску у розвиток вітчизняного правознавства.

П. Рабінович

*доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*